

Lunds universitet
Avd. för litteraturvetenskap, SOL-centrum
Handledare Erik Zillén
2018-05-31

Viktor Reutervik
LIVK10

”Det finns en makt som vakar över mig”

Rättsliga perspektiv på medborgarskap, stat och förändring i
Johannes Anyurus roman *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar*

Innehållsförteckning

Inledning.....	2
Uppsatsens ämne	2
Syfte och frågeställning.....	3
Metod.....	3
Tidigare forskning	3
Kort referat av <i>De kommer att drunkna i sina mödrars tårar</i>	4
Disposition.....	5
Teori och perspektiv	5
Rätt och litteratur.....	5
Juridiska utgångspunkter	9
Analys.....	10
Medborgarskapet	10
Våldsmonopolet.....	15
Rättens utveckling	18
Avslutande diskussion.....	22
Källförteckning.....	25

Inledning

Uppsatsens ämne

Den 19 mars 2017 publicerade Göteborgsposten en intervju med författaren Johannes Anyuru om dennes nya roman *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar* (2017).¹ I intervjun säger han bland annat:

Jag har tagit vissa tendenser i samtiden och dragit dem till sin spets. Sen kanske jag inte tror att framtiden kommer att se ut exakt så, men det speglar min rädsla för hur den skulle kunna te sig. En rädsla som är mer av en mardröm än en rationell bild. Med det sagt så försöker jag ändå ge en realistisk bild av hur det skulle kunna se ut om högerpopulister tog över vårt land.²

I romanen berättas två parallellhandlingar med fokus på det svenska samhällsklimatet: den ena utspelar sig i anslutning till ett islamistiskt terroråd i en något modifierad samtid, den andra i en nära framtid där ett högerpopulistiskt maktövertagande resulterat i ett fascistiskt samhälle där minoriteter förtrycks med grund i nationalistiska argument. Att romanen knyter an till några av vår tids mest aktuella och trängande frågor framgår med stor tydlighet.

Den kanske mest konkreta manifestationen av ett samhälle är dess rättssystem och lagar. För att få grepp om det dystopiska framtidssamhället i *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar* är det därför relevant att undersöka det ur ett juridiskt perspektiv. I denna uppsats ämnar jag presentera några aspekter av rätten som skildras i boken och relatera dessa till rättsvetenskapliga frågeställningar.

Det är måhända relevant att i detta sammanhang nämna min egen utgångspunkt. Mitt personliga intresse för ämnet, såväl som arbetet i sig, präglas i någon mån av att jag är utbildad jurist och särskilt intresserad av relationen mellan juridik och litteratur i vid mening.

¹ Maria Domellöf-Wik, ”Anyuru skriver sin mardröm” *Göteborgsposten* 2017-03-19. Hämtad från: <http://www.gp.se/kultur/anyuru-skriver-sin-mardr%C3%B6m-1.4200236> 2018-05-20, i författarens ägo.

² Ibid.

Syfte och frågeställning

I *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar* skildras en dystopisk framtid där fascism och nationalism tagit över det svenska samhället. Syftet med denna uppsats är att med hjälp av ett rättsligt perspektiv analysera några aspekter av detta samhälle och undersöka hur vissa centrala juridiska frågeställningar behandlas i romanen. De teman jag valt att mer specifikt diskutera är medborgarskap, våldsmonopol och rättens förändring. Detta motiveras främst av att de är centrala i romanen. Frågeställningarna jag utgår från är:

- Vad utmärker romanens dystopiska framställning av ovan nämnda teman i förhållande till vår egen samtid?
- Vilka juridiska verktyg finns för att hantera en utveckling mot romanens dystopi?

Metod

De teoretiska utgångspunkterna för ämnet ”rätt och litteratur” behandlas nedan under rubriken ”Teori och perspektiv”. Metodologiskt utgår denna uppsats från en tematisk läsning av det litterära verket. Konkret innebär detta att jag valt ut de textstycken i romanen som i någon mån berör de teman jag valt. Vad som utmärker läsningen är dock att metoden kombineras med rättsvetenskaplig teori och metod. I detta har jag dels använt mig av en *rättsdogmatisk* metod, vilken syftar till att med hjälp av rättskällor fastslå gällande rätt, dels av en *rättskritisk* metod, vars syfte är att diskutera gällande rätt och dess potentiella utveckling med hjälp av andra källor (mer om detta i avsnittet ”juridiska utgångspunkter” nedan).³

Tidigare forskning

Det finns tidigare vetenskapliga framställningar om verk av Johannes Anyuru. Senast skriven och mest omfattande är Evelina Stenbecks ”Poesi som aktivism”, där (bl.a.) Anyurus poesi undersöks.⁴ På grund av dess fokus på helt andra verk i en annan genre är dock inte framställningen relevant för min uppsats, vilket även gäller övrig Anyuruforskning. *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar* har inte varit föremål för någon

³ Jan Kleineman, ”Rättsdogmatisk metod”, s. 21–45 i Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, Lund 2013, s. 21, 39.

⁴ Evelina Stenbeck, *Poesi som politik: aktivistisk poetik hos Johannes Anyuru och Athena Farrokhzad*, Ellerströms, Lund 2017.

ännu utkommen vetenskaplig studie. Recensioner har dock gjorts i flera dags- och kvällstidningar.

Vad gäller forskningen inom området rätt och litteratur är den omfattande och spretig. Ämnet växte huvudsakligen fram i USA och det är även därifrån den största andelen vetenskapliga framställningar kommer. Det finns idag en uppsjö av introduktions- och läroböcker och likaså mer fokuserade monografier med särskilda inriktningar. Inriktningen för denna uppsats innebär att det främst är forskning om framställningen av juridik i skönlitteratur som är intressant (en annan stor inriktning inom rätt och litteratur är att undersöka juridik med hjälp av litteraturvetenskaplig teori och metod). På det aktuella området kan som centrala verk nämnas Richard A. Posners *Law and literature* och Kieran Dolins *Law and Literature: A Critical Introduction*. I Posners bok görs bland annat analyser av rättssystem i dystopiska fiktion med ansatser i linje med denna uppsats. Eftersom fiktiva rättssamhällen tenderar att se olika ut är dock inte dessa framställningar särskilt relevanta för min framställning utöver vissa teoretiska och metodologiska aspekter.

Kort referat av *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar*

De kommer att drunkna i sina mödrars tårar skildrar hur en författare blir kontaktad av en ung kvinna som är placerad på ett mentalsjukhus efter att hon tillsammans med två män begått ett terrordåd i Göteborg. Historien blir därefter mycket komplicerad – särskilt att kortfattat återge – eftersom olika tidslinjer vävs in i varandra.

Kvinnan skriver ner en berättelse om hur hennes liv var i den framtid hon påstår sig komma från. I denna närliggande framtid styrs Sverige av en fascistisk regim och förtrycket av minoriteter och olikvärdande är utbrett och institutionaliserat. Den unga kvinnan är muslim och muslimer är de huvudsakliga offren för fascisternas behandling, men förtrycket grundar sig i en uppfattning om skillnaden mellan svenskar och sverigefiender. Denna distinktion görs genom undertecknandet av ett medborgarkontrakt, som utöver laglydighet förpliktigar den enskilde att bl.a. respektera den svenska kulturen och avsäga sig andra kulturella tillhörigheter. Kvinnan blir klassad som sverigefiende och förs till fånglägret Kaningården där hon får genomlida hunger, våld och tortyr innan hon, enligt sin egen berättelse, vaknar upp i den för oss mer samtida fiktiva världen femton år tidigare. Parallellt med att läsaren får ta del av kvinnans berättelse berättas om författarens efterforskningar om flickan och terrordådet hon begått. Enligt denna tidslinje har kvinnan

i författarens samtid blivit bortförd av säkerhetspolis och placerats i ett tortyr- och experimentpräglad fångläger i Jordanien. Efter att ha undkommit detta läger i ett apatiskt tillstånd har hon tagit sig till Sverige där hon blir delaktig i en terrorattack men under själva attacken plötsligt minns sitt ”framtida” jag. Hon förstår då att hon genom att ha skickats tillbaka i tiden kan stoppa terrorattacken, vilken i framtiden varit ett bärande argument för det fascistiska maktövertagandet.

Här vill jag också nämna att huvudkaraktärernas identiteter i någon mån är oklara och jag kommer därför i framställningen benämna dem som berättaren respektive kvinnan. Övriga karaktärsbenämningar kommer också utgå från dessa personer.

Disposition

Efter detta introduktionskapitel följer en diskussion om uppsatsens teoretiska utgångspunkter. Därpå följer uppsatsens huvuddel där jag utifrån olika juridiska teman analyserar berättelsen och fiktionsvärlden i förhållande till juridiska bestämmelser och teorier. Slutligen diskuteras i uppsatsens sista kapitel resultaten av analysen.

Teori och perspektiv

Rätt och litteratur

Den tvärvetenskapliga disciplin som internationellt är känd under namnet ”law and literature” har enligt gängse översättning i Sverige kommit att kallas för ”rätt och litteratur”.⁵ Det är ett spretigt ämne med den gemensamma faktorn att det som namnet antyder rör sig om en kombination av juridik och litteratur. Båda dessa ord bör i det här sammanhanget förstås i vid mening. Det rör sig inte alltid om att man kombinerar *rättsvetenskap* med *litteraturvetenskap*, en av de vanligare formerna av rätt och litteratur är exempelvis användning av (skön)litterära texter i juridisk undervisning. Rätt och litteratur kan närmast betraktas som ett *perspektiv* med förankring i en stor mängd teoretiska utgångspunkter. I praktiken går det inte att fastslå någon gemensam teoretisk bas för ämnet. Spretigheten påverkas ytterligare av att forskningsområdet enligt Leif Dahlberg, professor i kommunikation vid KTH, präglas av ”politiska och ideologiska

⁵ Leif Dahlberg, ”Rätt och litteratur – Introduktion”, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2003:3, s. 9.

motsättningar, inte bara mellan höger och vänster, utan mellan moralister och nihilister, relativister och upplysningstänkare, positivisterna och dekonstruktörer, liksom mellan olika institutioner och organisationer”.⁶ Med detta sagt ska jag i det följande presentera vilka utgångspunkter som utgör grunden för den här uppsatsen. Detta med syfte att klargöra varför det är relevant att anlägga ett juridiskt perspektiv på en roman inom ramen för ett litteraturvetenskapligt arbete. Detta avsnitt utgör dessutom en viss grund för diskussionen i uppsatsen avslutande del.

En generell utgångspunkt för ämnet är strukturalismens idé om att både litteratur och rätt i sina försök att förstå verkligheten genom språket konstruerar världar.⁷ Leif Dahlberg skriver i sin introduktion till litteraturvetenskaplig tidskrifts temanummer om rätt och litteratur att ”[i]nom skönlitteraturen och dikten beskriver man en möjlig värld som inte utesluter sanning, inom vetenskapen en mätbar och faktisk värld” medan man inom juridiken beskriver ”en värld som både är påhittad och sann”. Men medan litteraturen ”bekänner sin artificialitet, hävdar rätten inte bara att den har svar på alla frågor utan också att den sitter inne med de rätta svaren”.⁸ Detta är en intressant utgångspunkt för en uppsats som denna. Ett skönlitterärt verk kan i den mån det inte vill lämna några svar förbli ambivalent. För juridiken är inte detta möjligt – i någon mån måste ett svar ges. När ett verk som Anyurus implicerar ”Tänk om...”, är det naturligt för det juridiska perspektivet att föreslå lösningar på de problem som ställs upp.

En annan utgångspunkt som gäller förhållandet mellan juridik och litteratur tar avstamp i Bourdieus beskrivning av hur de förhåller sig till varandra: “It would not be excessive to say that [law] *creates* the social world, but only if we remember that it is this world which first creates the law.”⁹ Varken lagen eller det sociala fältet som litteraturen är en del av är alltså autonomt och fristående. Kieran Dolin menar med grund i detta att lagen har en tendens att förstärka rådande samhällstendenser, vare sig det rör sig om att behålla det som är eller förändra i samma takt som samhället förändras.¹⁰ Dahlberg är av samma mening och skriver att den som menar att lagen har en mer direkt inverkan på människan än fiktionen blundar för fiktionens inflytande på ”våra liv och vår syn på den värld vi lever i - och därmed även på juridiken”.¹¹ En anledning till att kombinera

⁶ Dahlberg, s. 9.

⁷ Se t.ex. Kieran Dolin, *A critical introduction to Law and Literature*, Cambridge 2011, s. 15. och Dahlberg, s.7.

⁸ Dahlberg, s. 7ff.

⁹ Citerat i Dolin, s. 12

¹⁰ Dolin s. 12f.

¹¹ Dahlberg, s. 7f.

rättsvetenskap och litteraturvetenskap kan således vara att de båda påverkar varandra i hög grad och därför kan vara beroende av varandras respektive perspektiv.

Travis Mitchell kombinerar på sätt och vis de två nämnda utgångspunkterna i sin analys av juridik och science-fiction. Mitchell menar att genren ger utrymme för att reflektera över alternativa sociala och juridiska villkor, och att det är fördelaktigt för juridiken att studera dessa alternativa villkor eftersom science-fiction ofta är inspirerat av populära kulturella strömningar.¹² Utan att göra en genrebestämning av *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar* framgår det ändå tydligt att det finns inslag av science-fiction och hur som helst är det uppenbart att den behandlar ett dagsaktuellt ämne.

Det finns några kritiska sätt att se på rätt och litteratur som måste nämnas. Kieran Dolin sammanfattar i inledningen till sin bok exempelvis en kritik som motsätter sig överdrivna paralleller mellan rätt och litteratur eftersom domaren till skillnad från författaren har en våldsapparat till stöd för sina ord.¹³ Även om detta stämmer minskas effekterna av detta genom att, som diskuterats ovan, juridiken skapas av den sociala världen.

Domaren och rättsvetenskapsmannen Richard A. Posner menar att juridik och rättssystem är ett så vanligt ämne i skönlitteraturen att man lätt lockas att se starka samband, men att man sällan kan lära sig något om juridikens vardagliga funktionssätt från fiktion. Främst har detta att göra med att juridiken till sin natur är kopplad till en precis plats och tid, exakta förutsättningar som sällan stämmer överens med litterära verk i stort. Dessutom menar Posner att när lag förekommer i litteraturen är det oftast som symbol för något annat.¹⁴ Posner menar dock att det finns saker att hämta från litteraturen ur ett mer rättsfilosofiskt hänseende.¹⁵ James Seaton menar i en kritisk analys av Posners slutsatser att argumentet att litteratur är irrelevant för juridik bygger på ett antagande om att litteratur ger lite eller ingen insikt i mänskligt liv generellt. Idén om att litteratur är ett sätt att få insikt i delar av livet man inte upplevt är enligt honom visserligen inte i ropet inom litteraturteorin men används trots allt av andra aktörer som historiker, sociologer och den ”vanlige” läsaren. Men det är inte bara insikt som ges menar han, litteraturen rapporterar inte bara utan erbjuder framförallt möjligheten till moralisk reflektion. Moraliska frågor ges självklart inga unisona svar från litteraturen men det finns ett vitt spektrum mellan extremerna att litteraturen ger entydiga svar och Posners åsikt att de inte

¹² Mitchell Travis, “Making Space: Law and Science fiction”, *Law & Literature*, 23:2, s. 257.

¹³ Dolin, s. 11.

¹⁴ Richard A. Posner, *Law & Literature*, Cambridge 2009, s. 21.

¹⁵ Posner, s. 21f.

innehåller några svar alls. Seaton's slutsats är att litteraturen endast kan vara irrelevant för juridiken om juridik bara är en maktkamp där vapen ersatts med ord. Om juridiken däremot har något med rättvisa att göra och studiet av juridik involverar reflektioner över mänskligt liv, då kan juridiken lära något från litteraturen.¹⁶

Thomas Morawetz menar i en angränsande kritik att rätt och litteratur har en inneboende tendens att förbise modernismens och postmodernismens lärdomar. Med modernismens lärdom avser han att texten inte ska behandlas som en representation av verkligheten utan som ett eget fristående objekt, med postmodernismens lärdom menar han att texten inte är stabil utan konstrueras av läsaren. Poängen är att en fiktiv framställning av rätten, vilken formats av författaren, inte egentligen kan jämföras med en verklig situation. Slutsatser som dras av en sådan framställning måste därför vara prövande snarare än slutgiltiga. För postmodernisten kompliceras frågan ytterligare av att varje tolkning av texten är likställd, att dra didaktiska slutsatser om moral och juridik blir därmed ännu svårare.¹⁷ I denna uppsats används visserligen fiktionen i jämförelse med verkligheten, avsikten är dock inte att ge några svar eller utvinna några direkta lärdomar som ges av texten. Det handlar snarare om tolkningar av texten som bygger på uttalade motiveringar och som i jämförelsen ligger till grund för resonemang och diskussioner. Målet är inte att förstå vad Johannes Anyuru vill visa och ta detta som en sanning, utan att undersöka hur texten kan tolkas i ljuset av juridiken, och hur juridiken kan diskuteras utifrån tolkningen av texten.

Ett mer juridiskt och lokalt problem med disciplinen påpekar Karen-Margrethe Simonsen & Ditlev Tamm. De menar att det finns en skillnad mellan ämnet i en amerikanska/anglosaxiska kontext och i en kontinentaleuropeisk. I Kontinentaleuropa och i norden särskilt finns starka traditioner av en *positivistisk rättssyn*, det vill säga en syn vars extremposition innebär att lag är lag, och det enda intressanta med lag är vilken som är den nu gällande – vilket endast undersöks genom en strikt analys av rättskällorna. Detta menar de har lett till ett visst motstånd mot rätt och litteratur i en nordisk rättsvetenskaplig kontext eftersom kulturella eller litterära aspekter inte ingår i synsättets teori eller metod. Det finns dock tendenser som pekar i motsatt riktning och på litteraturvetenskapliga institutioner har introduktionen varit lättare eftersom man där är

¹⁶ James Seaton, "Law and literature: Works, Criticism, and Theory", *Yale Journal of Law & the Humanities*, Vol.11:2, s. 27-29.

¹⁷ Thomas Morawetz, "Law and literature", i *A companion to philosophy of law and legal theory*, red. Dennis M. Patterson, [Elektronisk resurs] s. 447.

mer van med tvärvetenskapliga inslag.¹⁸ Denna uppsats präglas uppenbarligen inte av någon extrem rättspositivistisk position utan av en ambition att kritiskt granska och studera flera aspekter av juridiken. Detta är poängen med det tvärvetenskapliga inslaget, en poäng som understryks av Deborah Luyster åsikt att det mest effektiva arbetet inom rörelsen kräver att representanter för båda discipliner samarbetar och delar med sig av sina respektive ämnens diskurser.¹⁹ Både inom juridiken och litteraturvetenskapen finns kunskap, språk, konventioner m.m. som är svårtillgängligt för den oinvigde. Att föra dessa perspektiv samman bidrar enligt min mening till en ökad förståelse av både litteratur och juridik.

Juridiska utgångspunkter

Någon djuplodande och detaljerad beskrivning eller diskussion om juridisk teori och metod är varken möjlig eller nödvändig i det här sammanhanget. I denna del ska jag dock redogöra för några viktiga utgångspunkter som ligger till grund för de resonemang som förs i uppsatsens analytiska del.

Rättsvetenskapens vanligaste teori och metod bygger på så kallad rättsdogmatik. Innebörden av detta är i stora drag att man genom att studera rättskällor med hjälp av olika principer kan rekonstruera en rättsregel. I svensk rätt utgörs rättskällorna av lagar, förarbeten, praxis och juridisk doktrin. I denna uppsats används i någon mån ett sådant synsätt för att ge en verklig rättsordning att jämföra romanens fiktiva ordning med. När man fastslagit gällande rätt kan man vidare anlägga ett rättskritiskt perspektiv, det vill säga ett perspektiv där man analyserar rätten med hjälp av andra typer av argument, detta kan vara exempelvis ändamålsargument, historiska argument eller teoretiska argument. Med rättsvetenskapliga ögon är denna uppsats närmast att betrakta som rättskritisk.²⁰

Med detta sagt vill jag dock klargöra att det inte rör sig om någon i juridisk mening detaljerad studie av reglerna. Syftet med användningen av juridik i denna uppsats är att relatera denna till romanens fiktiva rättsordning. Eftersom denna rättsordning *inte* beskrivs i särskilt exakta eller utförliga ordalag skulle det vara överflödigt, om inte

¹⁸ Karen-Margrethe Simonsen & Ditlev Tamm, "Law and literature – the Danish way on a Danish crime story", i *Law and Literature – interdisciplinary methods of reading*, red. Karen-Margrethe Simonsen & Ditlev Tamm, Köpenhamn 2010, s. 123-25.

¹⁹ Deborah B. Luyster, "English Law Courts and the Novel", *Law and Literature*, Vol. 14, No. 3 (2002), s. 604.

²⁰ Kleineman, Jan, "Rättsdogmatisk metod". I Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2013, s. 21–45, s. 21, 39.

kontraproduktivt, att studera jämförelseobjektet i detalj. Detaljnivån kan således sägas styras av romanen.

Det ska vidare uppmärksammas att vissa begrepp som används snarare hör till statsvetenskapen än juridiken (exempelvis ”våldsmonopol”). I uppsatsen behandlas dock juridik i en vid bemärkelse. Användandet av sådana begrepp motiveras av att de ur juridisk synvinkel kan betraktas som en sammanfattning av ett antal rättsregler. Ur ett juridiskt perspektiv får våldsmonopolet sitt konkreta uttryck i rättsordningens reglering av det. För att exempelvis analysera förändringar i övergripande rättsliga strukturer som våldsmonopolet krävs i ett arbete som det föreliggande ingen närstudie av dessa regler. Vad gäller de mer specifika teorierna om de olika teman som diskuteras behandlas dessa parallellt med romanens framställning i analysen.

Analys

I den nu följande analysen presenteras och diskuteras romanens framställning av utvalda juridiska teman i relation till gällande rätt och rättsvetenskapliga frågeställningar. Analysen är indelad i tematiska avsnitt men utgör delar av ett genomgående resonemang. De två första avsnitten behandlar medborgarskap respektive våldsmonopol, därefter följer ett avsnitt om rättssystemets utveckling.

Medborgarskapet

Berättaren i *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar* försöker genom boken att rekonstruera berättelsen om den unga kvinnans upplevelser. Efterforskningarna leder honom till slutsatsen att hon blivit bortförd av säkerhetspolis som (på vaga grunder) misstänker att hon har kopplingar till terrorister, varvid han antar att följande hänt: ”Hon säger att hon är belgisk medborgare, först på flamländska och sen på engelska. Jag vet detta eftersom det är vad vi alla skulle ropa ut i mörkret. Jag är medborgare, det finns en makt som vakar över mig.”²¹

Berättaren föreställer sig alltså (”vet”) att hon i paniken försöker rädda sig genom att hänvisa till en specifik beskyddare som ska förhindra den här typen av övergrep – den stat hon är medborgare i. Tankarna förs närmast till religiösa föreställningar när hon ropar ”Det finns en makt som vakar över mig”, men det är ingen gudom hon sätter sin tillit till

²¹ Anyuru, s. 173. Fortsättningsvis kommer hänvisningar till romanen att göras inom parantes löpande i texten.

utan en värdslig, samhällelig och juridiskt bunden aktör. Ändå visar sig skyddet vara illusoriskt. Kvinnan blir bortförd och placerad i ett fängelse där hon utsätts för både tortyr och neurologiska experiment. Hennes rop är meningslösa och det medborgarskap hon hänvisar till visar sig vara tömt på innehåll.

Temat återkommer gång på gång i romanen. Medborgarskapet är centralt både i den fiktiva samtiden och i kvinnans berättelse om framtiden. *Föreställningarna* om medborgarskapet bryts ofta mot *upplevelsen* av medborgarskapet och i framtidskildringen framgår tydligt hur konstruktionen får sin livskraft från exkluderingen den innebär i minst lika hög grad som inkluderingen.

Det finns olika idéer om medborgaren men med en rättsdogmatisk utgångspunkt är medborgarskapet summan av de rättsliga regler som hör samman med det. En tydlig fingervisning om medborgarskapets innebörd i svensk kontext finns då i lagen om svenskt medborgarskap. Lagens huvudsakliga syfte är att stadga hur en person blir och upphör att vara svensk medborgare men inledningsparagrafen med rubriken ”medborgarskapets betydelse” säger oss också att:

Det svenska medborgarskapet är ett rättsligt förhållande mellan medborgaren och staten som medför rättigheter och skyldigheter för båda parter. Medborgarskapet förenar alla medborgare och står för samhörighet med Sverige. Medborgarskapet representerar det formella medlemskapet i det svenska samhället och är en grund för folkstyrelsen. [...].²²

Detta rör sig snarare om en slags syftesförklaring än konkreta rättsregler, medborgarskapets juridiska innehåll skapas av de andra regleringar där medborgarskapet används som krav för att exempelvis kvalificera sig för vissa rättigheter. Men klart är att det rör sig om ett *rättsligt förhållande* som binder samman en individ och staten. Så hur ser detta förhållande ut?

Låt oss först undersöka vilka kriterierna är för att erhålla respektive förlora svenskt medborgarskap är. Förvärv av medborgarskap kan ske på flera sätt (bl.a. genom födsel eller giftermål).²³ Mest intressant i detta sammanhang är ”naturalisation”, det vill säga upptagning efter ansökan från individen. Detta är mest intressant eftersom konstruktionen är den som mest (även om det är i mycket liten utsträckning) påminner om romanens

²² Lag (2001:82) om svenskt medborgarskap, 1 §

²³ Hedvig Bernitz, *Medborgarskapet i Sverige och Europa: räckvidd och rättigheter*, Uppsala 2004, s. 142.

”medborgarkontrakt” (mer om detta nedan). De krav som ställs upp för individen vid en naturalisation är att denna är myndig, har permanent uppehållstillstånd, hemvist i landet sedan en viss tid samt att den haft och förväntas ha ett hederligt levnadssätt.²⁴ Den individ som har begått något brott är beroende av en bedömning av brottets art och tidpunkt. Lämpligheten som svensk medborgare kontrolleras också i praktiken genom att Säpo, kronofogdemyndigheten och rikspolisstyrelsen konsulteras.²⁵

Risken för att förlora ett svenskt medborgarskap är liten. Enligt art 7 i 1997 års europeiska konvention om medborgarskap (vilken Sverige ratificerat), tillåts bara indragande vid några specifika situationer och ett krav är alltid att personen i fråga inte blir statslös. Enligt de svenska reglerna kan inte heller samtliga konventionssituationer leda till förlust.²⁶ Den som helt mist kontakten med Sverige kan förlora sitt medborgarskap vid 22 års ålder till följd av s.k. preskription. Kriterierna är att individen är född utomlands och aldrig haft hemvist eller uppehållit sig i landet på ett sätt som visar på en särskild tillhörighet. Även i detta fall kan man dock ansöka om att behålla medborgarskapet.²⁷ Även den som självmant ansöker om befrielse stöter på patrull om man inte har, eller inom viss tid förvärvar, medborgarskap i ett annat land.²⁸

Hedvig Bernitz menar i sin juridiska avhandling om svenskt och europeiskt medborgarskap från 2004 att synen på vem som ska vara medborgare förändrats med tiden. Det prioriteras allt mer att det ska vara enkelt för den som är bosatt i landet att bli medborgare, vilket avspeglar sig i kraven. Ett exempel på krav som skulle kunna ställas men ej görs i svensk lagstiftning är kunskaper om det svenska samhället, vilket vid tiden för Bernitz avhandling blev allt vanligare i andra länder.²⁹ Fram till 1924 fanns i Sverige krav på att avlägga lojalitets- eller trohetsed vid erhållande av medborgarskap, detta finns ännu i länder som Danmark, Tyskland och USA. I dessa länder menar Bernitz att det läggs större tonvikt vid medborgarskapet.³⁰ Inte heller några formella krav på språkkunskaper har funnits i Sverige, även om det ofta diskuterats.³¹

Kraven är alltså mycket få och det rör sig i hög grad om rent formella krav som beror av tid och vistelseort. Kravet på ett hederligt levnadssätt är det enda som mer direkt gäller

²⁴ Bernitz, s.144.

²⁵ Bernitz, s.145

²⁶ Bernitz, s.148

²⁷ Bernitz, s.150

²⁸ Bernitz, s.152

²⁹ Bernitz, s.160

³⁰ Bernitz, s.161

³¹ Bernitz, s.145

personen som ansöker, dock bedöms kravet utifrån den registrerade kontakt man haft med myndigheterna, och inte enligt någon typ av test eller mer substantiell prövning.

I kvinnans berättelse om framtiden är medborgarskapet avhängigt undertecknandet av något som kallas för ”medborgarkontrakt”. Den som inte undertecknar detta betraktas som ”sverigefiende” och skickas till fångläger. När berättaren frågar henne om kontraktets innehåll blir svaret:

’Allt möjligt. Saker om islam och andra religioner. [...]

’Det fanns ett helt avsnitt i dokumentet som handlade om att Sverige var speciellt för att det var det enda landet i världen där det inte fanns rasism. Mamma brukade skratta åt det’ Hon log, blev sen liksom sluten om sig själv. ’Det fanns bilder också Göran Lobergs teckningar, och andra bilder, av muslimer och svarta och så, typ illustrationer från gamla barnböcker. Och när du signerade kontraktet skrev du typ under på att alla de bilderna var värda något, eller vad en ska säga. Att du stödde tecknarna.’(97f)

Kontraktet skrivs under elektroniskt två gånger varje år. (61f) Denna typ av kontinuerligt prövande av medborgarskapet skiljer sig mycket från hur medborgarskapet traditionellt sätt fungerar. Enligt Bernitz mening betraktas ofta medborgarskapet av individen som något som följer en genom livet likt ”ras, religion, namn etc”.³²

Kvinnan beskriver också den märkliga kombinationen av dessa uppfattningar när hon beskriver sin personliga relation till kontraktet:

Medborgarkontraktet var både nåt avlägset som inte hade med mitt liv att göra, nåt som hörde till världen som vi lärde oss om i skolan, yani regeringen och kommunerna och de svenska värderingarna och sånt, och ändå var det ibland som om det fanns mitt i allting, mitt i varje vardaglig stund. (64f)

Det är förstås även idag troligt att medborgarskapet betraktas på ett annat sätt av någon som väljer eller blir tvingad att söka sig till ett nytt land än av den som aldrig behöver reflektera över sitt medborgarskap. I juridisk mening har dock medborgarskapet en liten innebörd och är inte så vitalt för den som kommer till Sverige att det kan tänkas finnas ”mitt i varje vardaglig stund”. Kvinnans beskrivning visar hur centralt medborgarskapet blir när det ständigt måste bekräftas, och hur det genomsyrar samhället. För att jämföra situationen med dagens lagstiftning ligger det närmast till hands att beakta både de regler som gäller för förvärv och förlust av medborgarskap – vid varje kontraktstillfälle sker en förlust som innebär att man på nytt måste ansöka om medborgarskap.

³² Bernitz, s.60

Som vi sett skulle det i dagens läge vara närmast en omöjlighet. Tanken är inte att någon som har behållning av medborgarskapet ska kunna förlora det – och den som har en reell koppling till det svenska samhället ska kunna bli medborgare. Enligt internationell och svensk rätt får inte ett medborgarskap fråntas någon som i och med detta blir statslös. På sätt och vis har du alltså en starkare ställning med endast ett svenskt medborgarskap. I framtidsskildringen ser den skillnaden annorlunda ut. Kvinnans mor, som är medborgare även i Algeriet, riskerar att landsförvisas medan de som endast har ett medborgarskap i Sverige vid förlusten skickas till Kaningården – en variant på andra världskrigets fång- och koncentrationsläger. I romanen består, enligt kvinnan, denna grupp fångar av ”muslimer och judar och såna, typ extrema”. (61f)

För karaktärerna är uppdelningen mellan medborgare och sverigefiender central för samhällets konflikt. Kvinnans pappa beskriver det som att ”[d]e delar in människor i vänner och fiender” varpå hennes mamma svarar: ”Det är värre än så”, att ”[d]e delar in oss i människor och djur.” (84f) Uppfattningen måste ses i ljuset av medborgarskapets faktiskt konsekvenser, det vill säga medborgarskapets innehåll.

Bernitz diskuterar vilka konsekvenser det svenska medborgarskapet i dagens läge medför – det vill säga vilka rättigheter och regler som ställer upp krav på medborgarskap. Det visar sig vara ganska få. I Regeringsformens andra kapitel, där man återfinner en katalog över vilka rättigheter som försäkras samhällets individer görs i ytterst få fall skillnad på medborgaren och utlänningen.³³ Bernitz påpekar dock att några rättigheter förbehålls medborgare: ”Hit hör förbud mot åsiktsregistrering, förbud mot landsförvisning och hinder att resa in i riket samt skydd mot berövande av medborgarskap och frihet att förflytta sig inom riket och att lämna det.”³⁴ I diplomatiskt hänseende kan ett land endast skydda medborgare och i politiskt hänseende finns medborgarskapskrav vad gäller rösträtt till riksdagen.³⁵ Rättigheter och regler som gäller endast för medborgaren är alltså ovanligt i Sverige, i andra länder finns ofta fler. Bernitz konstaterar dock att ”[b]akom dess utländska krav synes ofta finnas ett drag av nationalism”.³⁶ I romanen är situationen radikalt annorlunda – placeringen av sverigefiender i Kaningården innebär att hänsyn inte tas till i princip någon av de idag grundlagsstadgade rättigheterna. Vid tiden för Bernitz avhandling varnade hon för att en pågående utveckling, vilken ”försvagar och

³³ Regeringsformen 2 kap 22 §.

³⁴ Bernitz, s. 83.

³⁵ Bernitz, s. 88.

³⁶ Bernitz, s. 93.

bagatelliserar” medborgarskapets koppling till rättigheter och skyldigheter inte bör ”drivas allt för långt eftersom begreppet då blir tomt för individen”.³⁷ I romanen är situationen den motsatta – medborgarskapet är fyllt till bredden med innehåll, det är utanför medborgarskapet som det är tomt.

Den urvattningstrend som Bernitz menar pågick 2004 kan dock ses ur ett annat perspektiv. I romanens skildring av samtiden intervjuar berättaren en annan fånge som varit i det läger i Jordanien där kvinnan suttit. Mannen säger ””Du tror inte ens att de kommer att slå dig först. Eftersom du är svensk’[...]’Yani, svensk medborgare’ ”. (170) I romanen är alltså medborgarskapet i princip lika lite värt i det nutida samhället, om än att förtrycket sker i mindre skala. Urvattningen av medborgarskapets innehåll till förmån för icke-medborgaren leder kanske – trots att de formella rättigheterna finns för fler – till att de i praktiken gäller färre. I dystopisamhället är innehållet mycket mer omfattande, men kraven för erhållande är höga och kriterierna är (åtminstone) kulturellt och religiöst diskriminerande. För de förtryckta minoriteterna hjälper det heller inte att vara medborgare eftersom medborgarskapet ständigt kan ifrågasättas av ordningsmakten, vilket behandlas i nästkommande kapitel.

Våldsmonopolet

En teoretisk grund för det ovan behandlade medborgarskapet är upplysningsfilosofernas idé om samhällsfördraget. Rousseaus uppfattning om detta kan sammanfattas i följande citat: ”Det människan förlorar genom samhällsfördraget är sin naturliga frihet och en oinskränkt rätt till allt som frestar henne och som hon kan uppnå. Det hon vinner är medborgerlig frihet och rätten till alla sina ägodelar”.³⁸ Parallellerna till romanens rättssystem blir väldigt tydliga här. Det medborgarkontrakt som undertecknas i fiktionsvärlden kan betraktas som en konkret manifestation av Rousseaus abstrakta idé om ett samhällskontrakt.

En diskussion om medborgarskapet leder med detta synsätt även till en diskussion om kontraktets andra sida, nämligen det våldsmonopol som utgör den mest grundläggande av samhällets principer. Tanken är att människan när hon träder in i samhället överlämnar sin rätt till våld, hämnd och rättsskipningen till staten. På så sätt tänker man sig att staten

³⁷ Bernitz, s. 51.

³⁸ Bernitz, s. 68.

blir stabil och fredlig.³⁹ Det är knappast någon slump att även detta tema genomsyrar Anyurus roman. Vad som beskrivs kan i någon mån betraktas som ett avskaffande av våldsmonopolet eftersom romanen genomgående skildrar en privatisering av våldet. Det rör sig om ett utpräglat användande av så kallade ”säkerhetsföretag” och dessutom rent individualiserat rättskipande i form av medborgargården och en rätt för varje medborgare att kontrollera misstänkta ”sverigefiender”.

Rättsligt kan man säga att den ena sidan av våldsmonopolet regleras genom brottsstadganden som förbjuder våldshandlingar från icke-statliga aktörer. Även den andra sidan regleras i dessa i form av vilka straff som ska utdelas av staten, men dessa kompletteras då av regler som föreskriver statens rätt att utöva våld, d.v.s. regler om polis, militär, rättsväsende m.m.

I romanen stöter kvinnan i framtidsskildringen enkom på privatiserade former av våld, exempelvis berättar hon om hur hennes mammas död hanteras av ordningsmakten:

Väktarbolaget som skötte trafiksäkerheten i vårt område hade bestämt att mammas död var ett självmord, så polisen gjorde inget. Men jag visste att någon hade knuffat henne. En av dem. Ett riddarhjärta. Kanske mannen med den svarta hunden, som jag aldrig mer såg. (131)

I beskrivningen förekommer tre former av våldsutövande makt. Polisen kommer kvinnan aldrig i kontakt med, istället är det vaktbolaget som utgör den huvudsakliga ordningsmakten. Detta vaktbolag har uppenbarligen makten att avgöra när polisen ska agera. Den tredje är organisationen ”riddarhjärtan”. Dessa är inte specifikt utsedda av staten som beskyddare av ordningen, men genom lagar som tillåter befolkningen kontrollera varandras medborgarskap (med hjälp av en mobilapplikation som kontrollerar passnumret mot ett register över sverigefiender (80)) har de tillåtelse att – med hot om statligt våld – utöva en kontrollerande makt över kvinnan.

Vid ett tidigare tillfälle utsätts kvinnan och hennes vän för detta: ”Vi genomför ett medborgarförhör’, sa en av männen, [...]’Vi har rätt enligt februarilagarna att förhöra misstänkta sverigefiender”’. (100) Riddarhjärtan beskrivs röra sig i grupp och en slags uniform de bär för tankarna till någon form av paramilitär gruppering: ”Vissa av männen i klungan som kom emot mig var i min ålder. Andra var äldre än pappa, alla var klädda i

³⁹ Elke Krahnemann, *Private Security Companies and the State Monopoly on Violence: A Case of Norm Change?*, PRIF-Reports No.88, Peace Research Institute Frankfurt 2009, s. 2.

mörka jackor och en del av dem hade svenska flaggor som mantlar, med sotsvarta ränder längst ner där tyget hade släpat i marken”. (82)

De privata säkerhetsföretagen verkar vara många. För kvinnan verkar de framstå som helt anonyma om än farliga. Det splittrade våldsmonopolet blir på sätt och vis som att hela samhället består av våld. Vem som ska ställas till ansvar för våldet är svårt att bestämma, de aktörer vi stöter på är väktarna från bolagen, men dessa kan knappast tänkas ligga bakom idén om förtrycket. De framstår som en slags robotar som endast står för utförandet av folkmordet:

Väktarna hade gula kepsar med bruna bokstäver vilket betydde att de tillhörde företaget som skötte säkerheten i kvarteret, så någon av mina gamla grannar måste ha sett mig i gungan och ringt dem. Jag hade så klart inte mitt pass med mig, men de kollade mina ögon med en app, och låste in mig i baksätet i sin bil. [...] Efter ett tag kom en bil från företaget som drev Kaningården och jag blev flyttad till den. (199)

Men det är inte bara i framtidsskildringen man ser tecken på våldets privatiserande. Det läger som kvinnan blivit förd till i samtiden var inte heller under statlig kontroll:

Fängelset hade inte bemannats av reguljära vakter eller militärer utan av personal från K5GS, och misstanken som hade riktats mot företaget, bland annat i rapporter från Amnesty och Human Rights Watch, var alltså att företaget använt fångarna i al-Mima som försökspersoner i någon typ av neurologiska experiment. (147)

Parallellen blir tydlig till framtidens Kaningården, där fångarna utsätts för samma behandling. Det finns dessutom ytterligare ett steg i parallellen: romanen inleds med en dikt som tillskrivs en fånge från verklighetens Guantanamo Bay, det amerikanska fångläger på Kuba som ofta kritiserats för att vara rättsvidrigt. Genom dessa konnotationer och paralleller sammanbinds den framtida dystopin med vår samtid, och läsaren tvingas fundera över hur stor skillnaden egentligen är.

Fenomenet med säkerhetsföretag har i verkligheten blivit vanligt. Elke Krahnmann, fredsforskare, menar att våldsmonopolet som norm nu har börjat ifrågasättas genom den allt större utbredningen av privata säkerhetsföretag. Hon ser en förändring där staterna under 1900-talet försökte förbjuda privat, kollektivt våld genom lagstiftning och internationella konventioner, medan de idag själva anlitar sådana grupper för att utföra våldsmonopolets uppgifter.

Den särskilda legitimiteten för statligt våld bygger enligt Krahnmann på flera faktorer. Förutsättningarna för användandet av våld i demokratier stadgats genom demokratiska

processer, det rör sig om ett kollektivt beslut som ger mindre utrymme för individuella avvägningar, och våldsutövarna kan ställas till svars genom demokratiska åtgärder. Säkerhetsföretagen är ansvariga endast inför sin arbetsgivare eller aktieägare.⁴⁰ Krahmenn menar att den inhemska användningen i Europa och Nordamerika har kunnat regleras genom licenser och regler som begränsat de negativa konsekvenserna av privat våldsutövning, men det finns potentiella risker. Krahmenn menar också att kontext och motiv för våldsanvändande kan förändras med privatiseringen av våldet. Effekterna kan bli en fragmentering av den nationella sfären i olika allmänna och privata rum av säkerhet och osäkerhet, en uppdelning mellan de som har råd med privat skydd och de som får sätta sin tillit till det allmänna samt en att privata skyddade sfärer upprättar och upprätthåller egna regelsystem avskurna från statens.⁴¹

I ljuset av detta kan det konstateras att samhällsfördraget står inför en stor utmaning. I romanens framtidsdystopi är medborgarskapet dyrköpt, icke-medborgaren rättslös och våldsmonopolet urholkat. Genom paralleller i boken som spänner över dystopin, samtidskildringen och vår verklighet kan man ifrågasätta hur samhällsfördraget ska kunna möta dessa annalkande problem.

Rättens utveckling

En gång hade jag frågat henne följande: om den framtid hon mindes gick att stoppa genom att hindra attacken, betydde inte det också att folkmordet, ur ett visst perspektiv, var rättfärdigat, eller åtminstone berodde på muslimerna själva? Men tänkt om det var tvärtom, tänkte jag nu. Om det inte ens gick att stoppa de bilder hon mindes, bilderna från hennes framtid. Fanns det då inte en kraft i världen som löpte djupare än historiens ytliga skeende? En hemlig kraft. En omöjlig kraft. En storm. (286)

En återkommande frågeställning som uttalas explicit flera gånger i romanen är hur ansvaret ska fördelas för de händelser som skildras. Hur adekvat är orsakssambandet mellan det terrordåd som begås i boken och det folkmord som följer? Vad är det som påverkar ett samhälle i en viss riktning? Ur juridisk synvinkel blir frågan hur juridiken och samhället samverkar – i vilken mån stakar juridiken ut vägen, och i vilken mån påverkar samhällsklimatet hur lagarna utvecklas? Anyuru ger oss inga explicita svar på

⁴⁰ Krahmenn, s. 3.

⁴¹ Krahmenn, s. 26ff.

dessa frågor trots att de ställs rätt ut. En närmare analys kan dock ge ledtrådar till vad romanen kan bidra med för insikter i denna fråga.

Den unga kvinnan försöker efter sitt uppvaknande under terrorattacken att avstyra dödandet på grund av den händelsekedja den kommer utlösa: ”De kommer att sätta oss i läger. Vanliga muslimer. Om vi dödar de här människorna kommer muslimer inte att kunna leva här längre”. (277) Det hon talar om är endast ett kausalt samband – hon vet hur utvecklingens gång ser ut och försöker hindra den på ett sätt som hon är säker på kommer förändra den framtid hon säger sig komma från. En sådan lyx erbjuds förstås inte oss utanför fiktionsvärlden. I de flesta fall kan endast mer eller mindre kvalificerade gissningar göras angående hur framtiden påverkas av våra ageranden. När kvinnan skriver ”[j]ag skriver till dig som inte kommer att kunna tro att det jag berättar kan hända i Sverige. Du kommer att tro att jag ljuger eftersom du fortfarande tror att du är svensk.” (188) påminns vi också om hur mycket våra antaganden om framtiden baseras på föreställningar, förnekelse och förhoppningar. Enligt flickan är det inte bara så att muslimer i framtiden inte kommer betraktas som svenskar – hon menar att bokens fiktive författare *tror* att han är svensk, och implicit kan man utläsa att en förändring enligt henne redan skett. En direkt påverkan från terroristattacken på samhället sker inte heller bara i framtidsskildringen, även i författarens samtid får det konsekvenser: ”’De använde delar av filmen för att stänga av Öresundsbron nyligen, hörde du om det?’ ’Min film?’ sa hon. ’Från seriebutiken?’ Jag nickade. ’Stora demonstrationer och motdemonstrationer nere i Malmö.’” (205)

De teman jag behandlat och som valts på grund av deras centrala roll i bokens dystopiska framställning, medborgarskap och våldsmonopol, är som diskuterats två sidor av den samhällsteori som grundar sig i ett kontraktsförhållande mellan staten och individen. Tanken är att individen visserligen ger upp sin rätt att utöva våld, men också erhåller rätten till att av staten försvaras gentemot andras våld. Det som erbjuds en medborgare kan kategoriseras som medborgerliga rättigheter. Gerard Delanty menar att medborgarskapet är den ena av två sedan upplysningen olika rättsligt definierbara positioner som medför rättigheter, den andra är positionen som människa. De två positionerna har levt parallellt men reglerats i olika system, medborgerliga rättigheter har reglerats i nationell lagstiftning och mänskliga rättigheter i internationell rätt.⁴²

⁴² Gerard Delanty, *Medborgarskap i globaliseringens tid*, Lund 2002, s.118.

De två rättighetskomplexen har alltså varit del av två olika rättssystem och i och med nationalstatens starka ställning har medborgarskapets rättigheter överskuggat de mänskliga rättigheterna, precis som nationell rätt överskuggat internationell rätt. De mänskliga rättigheterna har fått en moralisk status men den rättsliga statusen förblev under 1900-talet beroende av medborgarskapet.⁴³ Delanty menar därför att nationalstatsepoken präglats av att stater själva bestämt hur mänskliga rättigheter upprätthålls. Även den internationella rätten har grundats på staternas vilja, staterna har varit relativt oberoende av varandra och tagit stor hänsyn till nationell säkerhet.⁴⁴

Som skydd för individen misslyckades båda typer av rättigheter i samband med andra världskriget. De medborgerliga eftersom nationalstaten bestämmer över dem, och de mänskliga eftersom det inte finns någon tillräckligt stark auktoritet som vakar över dem. I kölvattnet av folkmord och krig som kostade över 60 miljoner människor livet blev dock frågan om en uppvärdering av de mänskliga rättigheterna aktuell.⁴⁵ Talande är dock att många nationer trots nazismens färd hade en avvaktande inställning gentemot rättigheterna eftersom de ogärna ville att deras egna förehavanden skulle påverkas (Storbritanniens kolonialism, Sovjets nyvunna maktsfär t.ex.).⁴⁶ Till slut undertecknades dock FN:s allmänna deklaration om de mänskliga rättigheterna. Deklarationen är inte kopplad till något rättsligt medel som kan tvinga fram uppfyllande av deklarationstexten, om en sådan inkluderats hade inte deklarationen accepterats av medlemsländerna. Ändå menar Lynn Hunt att dokumentet har haft stort genomslag som normbildande: ”For more than fifty years, it has set the standard for international discussion and action on human rights.”⁴⁷

Parallellerna till dystopin i *De kommer drunkna i sina mödrars tårar* är enkla att se. Det statligt sanktionerade förtrycket av minoriteter som utgår från nationalistiska och rasistiska föreställningar, medborgarens starka bundenhet till statens kulturella arv, och förstås de koncentrationslägerliknande anläggningar som beskrivs i boken är alla indikationer på att dystopin utgör ett folkmord, en förintelse. Svaret på frågan vilka verktyg som erbjuds för att hantera dystopins mörker borde ju då kunna finnas i de system som världssamfundet upprättade för att förhindra att detta upprepas. Något som också kvinnans pappa påtalat i en bok som omtalas av hennes mamma:

⁴³ Delanty, s. 120.

⁴⁴ Delanty, s.122f.

⁴⁵ Lynn Avery Hunt, *Inventing human rights: a history*, New York 2007, s. 201.

⁴⁶ Hunt, s. 202.

⁴⁷ Hunt, s. 204f.

'Ja. Han skrev att det som hände med oss var samma sak som hade skett med judarna, och med armenierna. Bosnierna. Han hade en lång lista på folk som hade utplånats, för han trodde att svenskarna inte förstod vad de gjorde.' Hon föreföll ha tänkt på det här länge, hennes röst var behärskad, resonerande. 'Men de var inte rädda för historien, som vi. Jag vet det nu. Vi läste om folkmord och sånt i skolan, men det handlade bara om hur synd det var om de som hade råkat ut för det, inte vad som hade hänt med de som dödade, hur de hade förstört sina ord, och allt som gav livet mening. Vi lärde oss ingenting om tomheten'(259f)

Som redan sagts är mänskliga rättigheter sällan knutna till faktiska rättsmedel. Gerard Delanty menar att "[d]iskursen om mänskliga rättigheter kan sägas utgöra en global normativ kultur av viss betydelse som stater och deras nationella lagstiftningar i allt högre grad började respektera".⁴⁸ Om mänskliga rättigheter ska ses som ett vitalt skydd mot statligt förtryck låter beskrivningen inte särskilt betryggande. Samhället, världssamfundet och juridiken har alltså i någon mån försökt hantera risken för en verklighet lik romanens dystopi – men eftersom lösningen ligger utanför samhällskontraktet och samhällskontraktet ännu överskuggar alla andra gemenskaper är det svårt att försäkra sig om att det är genomförbart. Utifrån moderns ovan återgivna insikt finns det också en risk att en diskurs om mänskliga rättigheter misslyckas med att påverka just den stat eller regim som är i behov av påverkan, eftersom diskursen inte på något sätt talar om för förtryckaren vad den förlorar förblir diskursen utan inflytande.

Bokens berättare står slutligen ambivalent inför framtidens utveckling:

Jag nickade. Trots att delar av filmen från Hondos ibland spelades upp i media när frågan om islam i Sverige skulle avhandlas, och trots att nya lagar som reglerade flyktingmottagningen och arbetet mot 'radikal islam', främst i storstädernas miljonprogram, hade stiftats, hade inga lagar av typen som flickan beskrev i sin text röstats igenom. Det fanns inget medborgarkontrakt, Kaningården hade inte blivit ett läger för sverigefiender. (288)

Det är svårt att dra några direkta slutsatser av de historiska exemplen. Gerard Delanty menar, i enighet med Sousa Santos, att de tre generationerna av mänskliga rättigheter som kan urskiljas kan betraktas mot bakgrund av olika konflikter. Den första gällde det civila mot staten som förtryckare medan de två efterföljande tar "sin tillflykt till staten som garant för de mänskliga rättigheterna".⁴⁹ I romanens framtidsskildring kan staten inte

⁴⁸ Delanty, s. 125.

⁴⁹ Delanty s. 124.

sågas passa in i någon av de rollerna. Det urholkade våldsmonopolet gör att staten inte kan göras ansvarig för varken förtrycket eller för att förhindra det.

Slutligen kan vi som perspektiv på rättens utveckling nämna att Bernitz i en mer ödmjuk ansats beskriver rättsutvecklingen på medborgarskapsområdet hittills som odramatisk och beroende av en mängd faktorer. Hon menar att medborgarskapet visserligen förändrats rätt så mycket över tid, men samtidigt är ”en produkt av många års traditioner och värderingar”.⁵⁰ Den minskade betydelsen av svenskt medborgarskap på 2000-talet menar Bernitz kunna bero på en mängd faktorer: Landets rikedom och ställning i världen, god livsmiljö som erbjuds invånarna, avsaknad av krig i modern tid, jämlikhetssträvan och integrationshänsyn.⁵¹

Samtidigt som detta talar emot framtida drastiska förändringar av samhällskontraktet talar det för att gradvisa förändringar och händelser kan påverka en konstruktion som i någon mån har sin egentliga grund i teoretiska resonemang som inte bör påverkas särskilt mycket av den rådande specifika situationen. I kombination med resonemanget om utvecklingen av mänskliga rättigheter efter andra världskriget talar detta kanske för att romanens skildring av en samhällsutveckling som definieras av reaktioner på händelser i samtiden är i någon mån korrekt. Men i dystopin leder reaktionen till förtryck och folkmord, i fallet med de mänskliga rättigheterna kom reaktionen för sent, när brottet redan begåtts.

Avslutande diskussion

De kommer att drunkna i sina mödrars tårar är en roman som väcker många frågor men vägrar ge sin läsare facit. Ambivalensen sträcker sig över så vidsträckta teman som historia, religion, tid, ansvar – och juridik. Vad som utmärker juridiken bland dessa teman är plikten att i åtminstone någon må faktiskt ge ett svar. När Johannes Anyuru ”skriver sin mardröm” ställer han frågor till samhället, frågor vars svar i sin mest konkreta form är juridik.

Den som ser romanens framställning som mardrömslik ställs förr eller senare inför frågan vilka verktyg som finns att tillgå för att hindra mardrömmen från att bli verklighet. Syftet med denna uppsats är inte att ge de svar som romanen avstår, men en intention har

⁵⁰ Bernitz, s. 160.

⁵¹ Bernitz, s. 529.

varit att närmare undersöka vilka problem som framställs och i vilken mån juridiken kan erbjuda tillfredsställande lösningar på dessa. En annan intention har varit att diskutera romanens framställning av rättens och samhällets utveckling i ljuset av rättsvetenskap och rättshistoria.

Medborgaren i den dystopiska framtiden skiljer sig betydligt mer från icke-medborgaren än vad som är fallet i vår samtid där medborgarskapet i någon mån är tömt på innehåll. Samtidigt pekar romanen på att det formella innehållet inte alltid upprätthålls, den makt som medborgare tror sig stå skyddade av kan visa sig vara illusorisk.

Våldsmonopolet i framtidsdystopin är istället urholkat, vilket gör att samhällskontraktet i någon mån blivit ofördelaktigt för (den förtryckta) individen trots att innehållet relativt icke-medborgare är större. Ett fragmenterat och anonymt rättssystem baserat på individuellt utövande av våld framträder. Dessa tendenser kan också ses i vår samtid och effekterna som framträder i romanen motsvarar i viss mån de som forskningen pekar på.

I romanen finns många reflektioner över samhällets utveckling, hur den sker och vem som bör ansvara. Både i romanen och de mänskliga rättigheternas historiska exempel framgår att samhälle formar sig som en reaktion på tendenser och händelser. Reaktionen tenderar dock att vara sen och medföra dåliga eller otillräckliga konsekvenser. Det mest uppenbara verktyg som juridiken kan erbjuda för att hantera denna dystopi är mänskliga rättigheter, eftersom dessa förstärkts som reaktion på en liknande händelse historiskt sett. Om reaktionen var tillräcklig är dock tveksamt. Nationalstatens ställning gentemot den internationella rätten gör att kontrollen över rättigheterna, precis som i romanen ligger hos staten.

Romanen avslöjar på detta vis att de mänskliga rättigheternas problem egentligen hör samman med en fråga som diskuterades i uppsatsens teoridel. En kritik mot att göra en för stor sak av parallellerna mellan rätt och litteratur grundar sig i det faktum att domarens ord backas upp av statens våld. I ljuset av detta kan man fråga sig i vilken av fälten mänskliga rättigheter egentligen hör hemma. Kanske bör man betrakta de mänskliga rättigheterna som litteratur. Innebär detta då att de har mindre effekt? Enligt Bourdieus synsätt är det inte självklart. Lagen skapar den sociala verkligheten, men lagen är i sin tur skapad av samma sociala verklighet. De mänskliga rättigheterna – och litteraturen i stort – är ett sätt att påverka juridiken och samhället. Således är kanske inte juridikens uppgift att ge svar något unikt, kanske ligger samma ansvar på litteraturen. Frågan i denna uppsats bör kanske inte bara vara vilka verktyg juridiken kan erbjuda för att hantera dystopins

utveckling – utan vilka verktyg litteraturen erbjuder. Ett tentativt svar på denna fråga erbjuds faktiskt av Johannes Anyuru: Skriv en uppmärksamrad bok om ämnet.

Källförteckning

- Anyuru, Johannes, *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar*: roman, Norstedts, Stockholm, 2017
- Bernitz, Hedvig, *Medborgarskapet i Sverige och Europa: räckvidd och rättigheter*, Iustus, Diss. Stockholm: Univ., 2004, Uppsala, 2004
- Dahlberg, Leif, ”Rätt och litteratur – Introduktion”, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2003:3.
- Delanty, Gerard, *Medborgarskap i globaliseringens tid*, Studentlitteratur, Lund, 2002
- Dolin, Kieran, *A critical introduction to law and literature*, 1. publ., Cambridge Univ. Press, Cambridge [u.a.], 2007
- Domellöf-Wik, Maria, ”Anyuru skriver sin mardröm” Göteborgsposten 2017-03-19. Hämtad från: <http://www.gp.se/kultur/anyuru-skriver-sin-madr%C3%B6m-1.4200236> 2018-05-20, i författarens ägo.
- Hunt, Lynn Avery, *Inventing human rights: a history*, 1. ed., W.W. Norton & Co., New York, 2007
- Kleineman, Jan, ”Rättsdogmatisk metod”. I Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2013, s. 21–45.
- Krahmman, Elke, *Private Security Companies and the State Monopoly on Violence: A Case of Norm Change?*, PRIF-Reports No.88, Peace Research Institute Frankfurt 2009
- Luyster, Deborah B., “English Law Courts and the Novel”, *Law and Literature*, Vol. 14, No. 3 (2002).
- Morawetz, Thomas “Law and literature”, i *A companion to philosophy of law and legal theory*, red. Dennis M. Patterson.
- Posner, Richard A., *Law and literature*, 3. ed., Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2009
- Seaton, James “Law and literature: Works, Criticism, and Theory”, *Yale Journal of Law & the Humanities*, Vol.11:2.
- Simonsen, Karen-Margrethe & Tamm, Ditlev, “Law and literature – the Danish way on a Danish crime story”, i *Law and Literature – interdisciplinary methods of reading*, red. Karen-Margrethe Simonsen & Ditlev Tamm, Köpenhamn 2010
- Stenbeck, Evelina, *Poesi som politik: aktivistisk poetik hos Johannes Anyuru och Athena Farrokhzad*, Ellerströms, Diss. Lund : Lunds universitet, 2017,[Lund], 2017
- Travis, Mitchell, “Making Space: Law and Science fiction”, *Law & Literature*, 23:2